

Kopolya

Az a fejlődés, mely az egyes szaktudományok között, vagy e tudományágakon belül is a specializálódást létrehozta, kétségkívül nagy elmélyülésnek és sok meglepő eredménynek vált kiinduló pontjává. De az is igaz, hogy egyidejűleg megnőtt az a távolság is, mely a gyakran azonos témában dolgozó tudományágak képviselőit elválasztotta, s időnként oly nagy mértékben, hogy egymástól még a legszükségesebb információkat is csak nehezen szerezhették meg. Különösen vonatkozik ez a nyelvi jelenségek háttéri, történeti adataira, amelyek feltárása korántsem egységes elgondolás, terv szerint folyt, hanem többnyire több tudományszak képviselői között, nem egyszer egyéni érdeklődéstől meghatározva, oszlott meg, s olykor szinte csak a véletlennek köszönhető, hogy a hasznos információ a megfelelő helyre és értékeléshez eljuthatott.

Pedig az a háttéri anyag, ami az egyes nyelvi jelenségek helyét, értékét segíti meghatározni, gyakran igen fontos lehet: segítheti a szó értelmének, rokonságának pontosabb meghatározását éppúgy, mint adott esetben eredete felderítését is. Ezért is látjuk értelmét annak, hogy egy-egy kifejezéshez kapcsolódó történeti adatainkat időnként áttekintsük és a bő háttéri anyaggal próbáljuk a szó jelentését vagy alakja változásait nyomon kísérni, és ha mód van rá, eredete kibogozására is kísérletet tenni.

Ilyen szavunk, melynek vizsgálatára adataink lehetőséget nyújtanak, a *kopolya* is, melyet a TESz. (II, 564) ismeretlen eredetűnek minősít, s amely az eddig ismert adatok alapján viszonylag újnak látszik. Legkorábbi előfordulása 1775-ből való, és az utána következő 1792-ből. E két adat egyébként megadja a TESz. által is közölt kétféle jelentést is. Az adatok, melyek a szó dunántúli és a Duna—Tisza közti elterjedéséről tanúskodnak, nagyrészt a múlt században vagy századunkban kerültek rögzítésre.

Még akkor is, ha az előkerült újabb adatok az előfordulás idejét csaknem egy évszázaddal előbbre viszik, szavunk régisége nem igazolható. Újabb alakulását a TESz. gyanakodása is alátámasztani látszik, amely szerint „végződése esetleg képzőelem”, bár — amint a mondat folytatásából kitűnik — alapszavát nem tudjuk igazolni.

Ez a tény, valamint azok az újabb adatok, melyek nemcsak a szó jelentésének pontosabb értelmezését teszik lehetővé, hanem a szó használatának módját és az általa jelölt jelenség körülményeinek pontosabb megismerését is, mindenesetre arra ösztökélnek, hogy a szó kialakulása nyomon követésére kísérletet tegyünk. S hogy ezt megtehessek, először is szükséges a fontosabb adatokat áttekintenünk.

Mint említettük, a TESz. által között 1775-ös előfordulásnál jóval korábbiak is rendelkezésünkre állanak. A 17. század végéről való az az említés, amely a Pest megyei Tas határperében került rögzítésre 1696-ban, amikor is

a szalkszentmártoni 50 éves Horvát Péter a határvonal újításakor szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy a határjelek között „tud két kutat, az melyeket is Egecsy Kapolyának vallott lenni . . .” (PML, Processus Terminati, 1696:1). A kopolyának ez idő szerinti első említése tehát kutat jelölt, mégpedig olyan kutat, mit lapos helyen gyorsan meg lehetett ásni, és amelyet készítőjéről, illetve birtokosáról neveztek el. A fenti tanú ugyanis még hozzáfűzte a következőket: „tudgya, hogy Végh Familia birta Egecséhez azon kutakat”.

Az Alföldön és főleg a Duna–Tisza közén, ahol kevés az ér és patak, viszont a talajvíz viszonylag magas, gyakran készült olyan gödörkút, melyből itatni is lehetett, oly magasan állt benne a víz, és amelyről a határjárások során is többször megemlékeztek. Így a Csanád megyei Kétegyházán 1748. február 24-én tartott határjárás során is a kiküldött megyei bizottság, a következőképpen határozta meg a határvonalat: „Ad passus circiter 193. — ti. az előző határjeltől — egy völgyecskeben egy kutt kopolyára . . .” megy a határ (OL, Inquisitio Jur. TR, 17/81). A Szolnok megyei Csépan is az 1753. augusztus 13-i kihallgatáson az egyik tanú, a szentesi 57 éves Bende István is azt vallotta, hogy „a kut kopolya nevű, mostanság is látzatos nagy gödör volna Elles nevű pusztát és Csépa Helységet választó határ”. (OL, Processus Tabulares 4/3929.) Az utóbbi esetben az gyanítható, hogy az eredeti kút a per idejére erősen megrongálódott és inkább csak a neve „kut kopolya”, míg „mostanságra” csak „látzatos nagy gödör” maradt. De ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy e kutakra jellemző, hogy oldalukat az omlástól nem védte keret (fa vagy tégl), és így a víz szintjének ingadozása éppúgy, mint a szomszagos állapot tiprása folyamatosan rongálta, omlasztotta még a legszabályosabban kimetszett kútpartokat is. Viszont a mélyedés továbbra is megmaradt, ahol a víz, ha kisebb mértékben is, összeszüremkedett. Efféle kopolyáról tett említést az 1762. május 12-én a gyóni határ megvonása érdekében tartott kihallgatáson a 43 éves kecskeméti Boros Mihály is, aki, mint vallomásában olvasható, „hallotta, hogy Deutrális kopolya régenten Deák Uraimék Marha itató kutyok volt . . .” (OL Keglevich cs. lt., 11. cs. III/16). Hasonló kútról adnak számot azok a tanúk is, akik 1779-ben a táci határperben igyekeztek a határvonalat meghatározni. A 63 éves sárkeresztúri Tóth János szerint, Varga Mihály Nevezetű Táci Lakosnak Kuttya . . . a Tanunak ideiben már csak ollyas kopolya forma és gödör volt,” bár „amidön a' Tanu szántott, itatta is Ökreit, azon kopolyából . . .” Egy másik tanúnak vallomásában az efféle kútnak újabb nevével is találkozhatunk: mint olvasható, a tanú „Gödör kútnak neveztetni hallotta”. De érdemes e kutak jellegéről meghallgatni egy harmadik tanúnak a kajári 60 éves Nő Kencsey Mihálynak is a szavait: „aminémü Gödör forma hely láczatik — értesülhetünk vallomásából — aztat érte a' Tanu, hogy Gyermekek korában a' Tanunak, méllebb Gödör volt, és essős időben a potséta meg állott benne . . .” S hogy a gödör eredetéről, kétségünk ne legyen, érdemes további szavait is meghallgatnunk: „a Tanu ugy hallotta az Attyátul — értesülhetünk — hogy valaha az bojgó háboru időben ott lett volna Márkus Gergöly Kutya . . .” (OL, Zichy cs. lt. 97/128 et A).

De természetesen a kopolya alakulásának nem volt feltétele az, hogy helyén kutat ássanak, és így mesterségesen készítsenek mélyedést. Laposabb vidéken bármely teknősebb helyen összegyűlhetett a víz, kisebb, nagyobb kopolyát alkotva. Néhol a kopolyáknak sorával, rendszerével is találkozhatunk, mint pl. a Pest megyei Pándon tartott határleírásokban. Az 1738. április 12-i per során pl. az egyik tanú, a „Sz. Mártoni kopolyák”-ról tett említést,

melyek partja felett vezetett a ceglédi út. Ugyanakkor egy másik tanú, a 70 éves úri Tóth Lőrinc szerint Pándon a „ceglédi utt mellett volt egy nagy víz kopolya . . .” Az itteni „Nagy Kopolyáról” több tanú is megemlékezett, némelyik, mint a 78 éves Vancsik Mihály arról is, hogy „az Nagy Kopolyából itatván juhait” legeltetett a vidéken. (PML, Processus Term. 1738:13.) Ugyanezen évben az itt folyó megyei vizsgálat alapján készített jegyzőkönyvben a „Nagy Kopolya” mellett az „alsó Kopolya” elnevezés is feltűnt, mint a határ meghatározásának fontos helye. Az 1762-ben folytatott vizsgálat pedig az egyik határhalmorra „a’ Pándi Szántó földek végiben egy kis Kopolyátskához közel . . .” lelt (OL, Szilassy cs. lt., 2. cs./3).

A mélyedésekben kialakult kopolyák vize természetesen nem volt állandó, hanem a talajvíztől, csapadéktól, időjárástól függően jelentős ingadozást mutatott. Leginkább tele voltak vízzel őszi és tavaszi időkben, amikor a pásztorok rendszeresen ott is itattak. 1750. január 26-án a Pest megyei Keresztúron tartott kihallgatáson is a maglói 70 éves Zsembe Lukács elmondta, hogy „őszi időben, amidőn az Kopolya — mely ti. a határdomb közelében alakult ki — tele vízzel lett volna, az marháját itatta . . .” Ugyanezen perben az ugyancsak maglói 40 éves Lovász Mihály pedig arról számolt be, hogy „az Kopolya Tavaszkor tele vízzel lévén, maga is a Tanu Marháját itatni Kopolyára hajtotta . . .” (PML, Processus Terminati 174/5).

Mindebből az is következik, hogy a csapadékos idők elmúltával a kopolyák vize megszappant, sőt előfordult, hogy a mélyedés ki is száradt. Ezért is esett szó az 1823-as kartali határperben pl. „száraz kopolyáról”, amikor a határmegállapító bizottság a határjeleket fölújította. Mint jegyzőkönyvükben olvasható: „a Soltrul Patajra menő uton és egy száraz Kopolyán általmenvén” találták meg a következő határdombot (PML, Földvári cs. lt., b/38). Máskor viszont a kivágott fa helyét, hol gödör maradt, és ahol csapadékos időben a víz ugyancsak összegyűlhetett, neveztek kopolyának. 1756-ban a halasi határ megállapításakor, a bizottság az után érdeklődött, hogy „bizonyos Pirtó mellett észak felől lévő régen le vágott fűz fa kopolyához” tart-e a határ, és „ha azon le-vágott fűz fa helye vagy kopolyája valóságos határjel legyen-e . . .?” (OL, Inquisitio Jur. TR 17/1264).

A fentiekől, tehát az Alföldön, és főleg a Duna—Tisza közén fellelhető kopolyáktól némileg különböznek azok, amelyek a más természeti környezetű Dunántúlon találhatók. Itt, a dombos, erdős vidékeken több a forrás és a patak, így nem szükséges sem kopolyát ásni az itatáshoz, sem meglevő tócsákat oly mértékben arra használni, mint az Alföldön. Mivel a 18. században még a Dunántúl nagy részén hatalmas erdőségek terültek el, és az erdőkben nagymérvű állattartás, főleg disznótartás folyt, a mélyedésekben összegyűlt víz is főképpen ezek hasznosítására, itatására vagy fürdetésére szolgált.

A kopolyák, melyek így kialakultak, természetesen ugyancsak többféle módon keletkezettek. Kialakulhatott kopolya valamely völgyben, bővebb víztó mellett, hol a kisebb mélyedésben kevesebb víz gyűlt össze. Itt a kopolya mintegy a tó kicsinyített másaként jöhetett számításba. Ilyen kopolyáról adott hírt a Somogy megyei Újlak—Újnép közötti határperben tartott 1723. február 3-i kihallgatáson a szabási 70 éves Zákányi Péter is, aki elmondta, hogy ott „megyén a határ Újlak és Újnép között, a’ hol is vagyon valamely kopola, azon tó mellett . . .”, melyről az előbbieken szó esett (OL, Széchenyi cs. lt., 242/IV/26/C).

Az ugyancsak Somogy megyei Kálmáncsán, mely a Szlavóniából Sopron felé vezető disznóhajtó útnak is igen fontos állomása volt, az 1745. november

11-én tartott határper során az egyik tanú, a 60 éves Légrádi József a következőket mondta a határ megjelölését is szolgáló kopolyáról: „Által jutván a Nagy Uton a'hol csak közel találkozik egy mocsár vulgó Kopolya, melyben s. v. a Sörtések szoktak förtözni . . .” (OL, Széchenyi cs. lt., 247/IV/36/D). A disznók által összetúrt és összehevert vízállás természetesen már alkalmatlanná vált arra, hogy abból más állat igyék.

Az erdős területen pedig az efféle pocsolyák igen megszorodhattak, mert nemcsak a természetes mélyedésekben akadt meg a víz, hanem pl. út mellett a keréknyomban vagy a nagyobb disznótúrásban is. Ez utóbbi pedig főleg a makktermő erdőkben, ahol a disznót ősztől tavaszig hizlalták, állandó lehetőségként jelentkezett. Esős, sáros időkben a disznó a fák alatt makk után kutatva, számtalan túrással „szántotta fel” a földet, mely a vizet könnyen megfogta. Ha viszont a víz megállott, ott a disznó is szívesen megtelepedett és heverésével, túrásával a meglévő mélyedést tovább tágította, növelte. Ezért is van az, hogy Dunántúl makkban bővelkedő erdeiben, ahol a fák árnyékának védelme alatt a föld nedvessége és a gödrök összegyűlt vize is huzamosabban megmaradt, mint szabad, sík terepen, sorozatosan találhatunk kopolyákat, melyekről kiderül, hogy disznófürdetésre szolgáltak, sőt másik elnevezésük is egyenesen „förtés”.

Az 1752. szeptember 5-én Nagymarton és Iharos közti határperben is többen elmondták, „hogy a Bükkös erdőből kiszolgáló víz mosás” mentén halad a határ és — amint a sárszegi 64 éves Ns Bárá István megjegyezte — az „ott lévő bizonyos Kopolyához vagy is s. v. disznó fördéshez” vezet tovább (OL, Festetics cs. lt., 1345 cs./III). Az 1754. április 3-án a Nagymarton—Szenta közti határperben pedig a 42 éves berzencei Tóth Pál számolt be arról, hogy gulyás korában állatait „. . . a Farkas Gödri nevezetű Diverticulumnak alsó végiben lévő kopoláig, vagyis disznó förtésig . . .” legeltette (u.o.).

Némelykor arra is van adat, hogy a kopolya közvetlenül a legtöbb makkot szolgáltató tölgyfa mellett, esetleg határfául szolgáló tölgnél helyezkedett el. 1756. június 3-án a Somogy megyei Lábad és Nagykorpád közti határperben pl. a csökölyi 82 éves Illés János számolt be arról, hogy a határ tart „a kereszties kopolya mellett található régi kereszties és koszoruzott Tölgy fára”. A kopolya szokatlan kereszties jelzőjét is nyilván a közvetlen közelben lévő kereszties tölgyfáról kapta (OL, Széchenyi cs. lt., 232/IV/20/D). Más esetben, ha nem is ennyire a makkos fák közelsége, de az erdő valamiféle nyoma még felfedezhető. Így az 1789. május 21-i merenyei határperben az egyik tanú, a ladi Varga György megemlítette, hogy a határnak az a része, melyet „vastag Megyei Erdőnek neveznek, egész a Kopoláig” a merenyeiek használták (OL, Széchenyi cs. lt., 248/IV/37/C). Ugyanezen évben a Merenye—Dobsza közti határperben pedig egy másik tanú, a patosfai 78 éves Imre József, úgy határozta meg a határt, hogy az tart, „a Kopolá mellett a mastanyi Dobszai szántó földek felé/: melly Földeken — mint magyarázta — a Tanunak, jelentett idejében erdő vala: / . . .” (uo.). Ez pedig azt jelentette, hogy az ott kialakult kopolyák részben az ott makkoló sertések tevékenysége következtében alakulhattak ki, vagy ha már megvoltak, ezek turkálása, heverészése következtében nyerték el későbbi formájukat. Ezek vize természetesen nem maradt tiszta, hanem sűrű, sáros lévé alakult. Nyilván az efféle sáros víz szolgálhatott az egyik jelentése meghatározása alapjául.

Végül a kopolya, ha a víztároló mélyedés változatait áttekintjük, igen változatos lehetett és több célra is szolgált, az egyes vidékek speciális viszo-

nyainak megfelelően. Mégis, a közös bennük — és ez az, ami most minket leginkább érdekli — hogy a kopolya kialakulására valamely — mesterséges vagy természetes — mélyedés szolgált, amelyben időlegesen vagy állandóan a víz összegyűlt, összeszüremkedett.

Az adatok újabb előfordulása — ha azok hű kísérői a szó kialakulásának — arra utal, hogy szavunk nem is olyan régi, és így a történeti adatokban előforduló alakváltozatokat különös gonddal kell figyelembe vennünk. Így pl. az első előfordulás alakváltozatát, amely „Egecsy Kapolya” formában került rögzítésre. A *kapolya* alak egyébként máshol is feltűnik, a szokásos *kopolya* mellett. Így pl. az 1738. február 10-i határperben, melyben az egyik tanú, a szentlászlói 62 éves Csesztó István pl. egyetlen mondatban mindkét változatát közli a következő formában: „Az Kopolyára is jól emlékezik a Fatens, minthogy számtalanul itatta az Kossait — mint említette — az Kapolyában” (PML, Processus Terminati, 1738:12). Az 1756-os Lábod—Nagykorpád közti határperben pedig szinte váltakozva olvashatjuk a vallomásokban a *kopolya-kapolya* alakokat. Ez utóbbi tűnik fel pl. a már említett csökölyi Illés János vallomásában is, aki szerint a határ tart „az keresztes Kapolya mellett található régi keresztes és koszoruzott Tölgy fára . . .” De egy másik tanú, a szigeti 60 éves Raczkovics T. is, „keresztes kapolyát” említett, és rajtuk kívül több más tanú is (OL Széchenyi cs. lt., 232/IV/20/D).

Mindez talán lehetővé teszi annak a feltételezését, hogy e változatokban — és éppen a legkorábbi alakokban — a szó töve is rögződött, amely a *kap* ige. Az ehhez járult *-l* gyakorító képzős igei alak igeneve lehet tehát a *kopolya* szó, amely olyan mélyedést, gödröt határozott meg, melyben a víz összeszüremkedett, összegyűlt, amely a talaj nedvességét magába gyűjtötte, összeszedte, „kapogatta”. S ha feltételezésünk helytálló, úgy nemcsak a szó eredetére derül fény, hanem arra is, miért jelölték egyformán e szóval az Alföldön mesterségesen előállított gödörkutakat és a máshol is található olyan mélyedést, melyben kisebb-nagyobb vízmennyiség összegyűlt és amelyet vagy itatásra, vagy disznófürdetésre, vagy bármi másra is felhasználhattak. A jelenség elnevezésében ugyanis nem a felhasználás módja, hanem a víz időleges vagy állandó jelenléte, a mélyedésben való összeszüremkedése volt a lényeges.

TAKÁCS LAJOS

Kopolya 'water hole'

by LAJOS TAKÁCS

The word *kopolya* 'water hole' is known in the Great Plain, mainly in the area between the Danube and the Tisza, and in Transdanubia as well and according to the TESz. [The Historico-Etymological Dictionary of the Hungarian Language] which reports its first appearance from 1775 it is of unknown origin. Recently, evidences have been found from its occurrence in the XVIIth century, in 1694. In the Great Plain the word signifies mainly artificial, rarely also natural holes, where water would accumulate when it rains or the soil is damp. In Transdanubia, on the other hand, the word signifies either artificial or, sometimes, natural depressions, where water accumulates and which are usually enlarged, deepened by rummaging and rolling pigs. Hence another frequent denotation for the phenomenon *fürdés* '(bathing place [of pigs])'.

On the evidence given by the data the word seems to be a recent formation. In the sources it also appears in the form *kapolya* which, in its turn, sometimes alternates with the form indicated above. Presumably, the word *kopolya* is a derivative of the verb *kap* 'to get, to obtain': it is the participle of a form which consists of a verbal root and a frequentative suffix *-l* and the meaning of the complex is 'hole for collecting moisture of the soil and rainwater'.